

Navoiy viloyatidagi qozoq millatiga mansub xalqlarning dialektologiyaga xos leksik xususiyatlari

Kulatova G'aziza D.Jinisbekovna
gazizakylatova@gmail.com
katta o'qituvchi
Navoiy davlat universiteti
ORCID: 0000-0001-1799-4332

Annotatsiya. Maqolada dialektal lug'atni terminologik shakllanishning doimiy manbalaridan biri sifatida tan olish zarurligi va dialektizm adabiy tildan tashqarida bo'lgan hodisa, lekin u adabiy tilning boyishiga xizmat qilinishi, ba'zi bir eskirgan so'zlar nutqiy muomaladan chiqib ketsada, biroq yangi so'zlarning yasalishi va kirib kelishi bilan til muttasil boyishi, hamda xalq tilining asosiy lug'at jamg'armasi lug'at tizimining negizi sifatida dialektizmlar asrlar bo'yicha saqlanishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: dialektizmlar, dubletlar, dialektologiya, dialekt, til xususiyatlari, dialektologik lug'at, lug'at tarkibi.

Лексические особенности народов казахской национальности Навоийской области, характерные для диалектологии

Кулатова Газиза Джинисбековна
gazizakylatova@gmail.com
старший преподаватель
Навоийский государственный университет

Аннотация. В статье приводится информация о необходимости признания диалектной лексики одним из постоянных источников терминологического формирования и о том факте, что диалектизм - явление вне литературного языка, но он служит обогащению литературного языка, в то время как некоторые устаревшие слова выходят из речевого оборота, но с созданием и проникновением нового языка. новых слов, язык неуклонно развивается.

Ключевые слова: диалектизмы, дуплеты, диалектология, диалект, языковые особенности, диалектологический словарь, структура словаря.

Lexical features characteristic of dialectology of peoples of the kazakh nation in the Navoi region

Kulatova Ghaziza D.Jinisbekovna
gazizakylatova@gmail.com
senior teacher
Navoi State University

Annotation. The article provides information about the need to recognize dialectal vocabulary as one of the permanent sources of terminological formation and the fact that dialecticism is a phenomenon outside the literary language, but it serves the enrichment of the literary language, while some outdated words go out of speech circulation, but with the creation and penetration of new words, the language is steadily

Keywords: dialectisms, doublets, dialectology, dialect, linguistic features, dialectological dictionary, structure of the dictionary.

Kirish. Shevalar har bir milliy tilning asosini tashkil etadi hamda u milliy manaviy qadriyatimiz hisoblanadi. Aslida ham ona tili deganda sheva tushunilishi haqiqatga yaqindir. Shuning uchun ham uni asrab-avaylash, qadrlash zarur.[1] Xalq tilida qo‘llanilgan so‘zlarni bu tilda so‘zlashuvchi har bir kishi tushunadi. Ko‘p qo‘llanilmaydigan va faqat ma‘lum bir soha doirasida yoki muayan bir xududlardagina qo‘llaniladigan so‘zlar ham bor. Bular maxalliy va xududiy xususiyatlarga ega shevaga xos dialekt so‘zlar xisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A. Karimovning: “Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili - bu millatning ruhidir[2] - degan so‘zlarini eslash o‘rinlidir.

Shu o‘rinda dialektologiya haqida qisqacha ma‘lumot berib o‘tish maqsadga muvofiq sanaladi. Dialektologiya (gr. Dialektos — nutq, gr. Logos — bilish) — tilshunoslikning muayyan tilning dialektal xususiyatlari, kelib chiqishi, tarqalish xususiyati, milliy va adabiy tilga munosabatini o‘rganuvchi sohasi [3]. Aniq dialektal tasnifga ega bo‘lgan tillardagi dialektlarning soni kamida ikkita bo‘lishi kerak. Xalq tilidagi shevalar sinfi ularni bir-biridan ajratib turuvchi belgilar xususiyatiga bog‘liq. Qozoq tilidagi bunday belgilar har xil. Ular ko‘pincha tilning tovush tizimi, grammatik tuzilishi va so‘z tuzilishi bilan bog‘liq.

Tadqiqot metodologiyasi: Dialektologiyaning vazifasi mahalliy tilning xususiyatlarini o‘rganishdir. Mahalliy xususiyatlar qamrab olgan hududga, til materialining hajmiga qarab, dialekt, nutq atamaları qo‘llaniladi. Tilda milliy xususiyatga ega bo‘lmagan, faqat ma‘lum o‘rinda qo‘llanadigan xususiyatlar yig‘indisi shevadir. Nutq - bu mahalliy dialektlarning kichik bir sohasi. Bu shuni anglatadiki, barcha hududlar o‘ziga xos mahalliy xususiyatlarga ega. Ushbu mahalliy xususiyatlarni o‘rganadigan soha dialektologiya deb ataladi.

Shu munosabat bilan dialektologiya fani tavsifiy dialektologiya va tarixiy dialektologiyaga bo‘linadi.

Dialektologiya - o‘rganilayotgan ob‘yektning farqlanishi va xususiyatiga ko‘ra: tavsif ikki sohaga bo‘linadi: tavsifiy dialektologiya va tarixiy dialektologiya.[4]

Dialektologiyaga leksik xususiyatlarga mansub mos va ahamiyatsiz shevalar kiradi. Men e‘tibor qaratadigan lahjalar orasida tegishli dialektlari ham bor.

Tegishli shevalar - turli nutqdagi bir narsa yoki tushunchaning turli nomlaridan olingan so‘zlar.

Dialektologiya uchun zarur bo‘lgan material mamlakatdan ekspeditsion yig‘ish va lingvistik geografiya usullaridan foydalanish natijasida yaratilgan. Tadqiqotchilar ko‘pincha bu ikki usulni izchil deb hisoblashadi.

Natijalar va muxokamalar: Yurtimizdagi har bir fuqaro, avvalo, o‘z xalqi tilini bilishi shart. O‘z ona tilini va uning xususiyatlarini aniqlash va rivojlantirish har bir yosh avlodning ezgu burchidir. Adabiy til meyorlarini teran anlash uchun tilimizdagi shevaga xos so‘zlarni har tomonlama tadqiq qilish tilshinoslikdagi dolzarb masalalardan biridir. Ayniqsa O‘zbekiston diyori ko‘p millatli mamlakat hisoblanadi. Jumladan, Navoiy viloyatidagi qozoq millatiga mansub xalqlar tilidagi sheva so‘zlar xar tomonlama tadqiq qilishni talab etadi.

Navoiy viloyatidagi tumanlarda qozoq madaniy markazlari namunali faoliyat yuritib kelmoqda va umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida o‘quvchilar o‘zlarining ona tili hisoblanmish qozoq tilida ta‘lim oladi.

Navoiy viloyati qozoq millatiga mansub xalqlar yashovchi maskan hamda o‘zaro muloqot hududi hisoblanadi. Ushbu hudud shevalarining o‘ziga xos lisoniy xususiyatlarga ega ekanligi ham mana shundandir.

Qozoq millatiga mansub xalqlarning tilidagi shevalarining juda ko‘plab xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan. Navoiy viloyatida yashayotgan qozoqlar tilidagi shevalari ishda o‘zbek shevalari bilan qiyosiy tadqiq qilinadi. Bu shevalarni birlashtiruvchi ko‘pgina xususiyatlar mavjud bo‘lsa ham, biz tadqiq etayotgan shevalar qozoq tilining boshqa hududlaridagi shevalaridan ma‘lum

xususiyatlari bilan farqlanadi. Bu hol tadqiq etilayotgan hudud shevalari paydo bo'lgan va rivojlangan shart-sharoitlari bilan belgilanadi.

Navoiy viloyati shevalarida so'zlashuvchi aholi viloyatning Nurota, Konimex, Tomdi tumanlarida asrlar davomida turkiy va turkiy bo'lmagan boshqa xalqlar bilan birga yashab kelgan. Bu hol ular tillarining bir-biriga ta'sir etishiga sabab bo'lgan. Viloyatning Konimex, Tomdi tumanida qozoq va o'zbek millatiga mansub xalqlar aralash tartibda istiqomat qilishadi. Bu esa ushbu hududlarda yashovchi aholining nutqidagi mahalliy xususiyatlarni ham o'z ichiga olinishidan dalolat beradi. Qozoq aholisining jaloir, mang'it, qo'ng'iroq, qiyot, jaloir, qipchoq, qang'li, kenagas, nayman, arg'in, barlos, kabi urug'-qabilalari mavjud. Mazkur tumanda qoraqalpoqlar ham qadimdan yashab kelishgan. Navoiy viloyatidagi qozoq millatiga mansub xalqlarning shevalarida ham umumturkiy so'zlar o'zlashtirilgan so'zlarga nisbatan ko'pchilikni tashkil qiladi. Buni Navoiy viloyatidagi qozoq millatiga mansub xalqlarning tilidagi shevaga xos so'zlar bo'yicha to'plangan materiallar ham ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Demak, qozoq shevalaridagi biror so'zning shevalararo turli xil fonetik variantlarda uchrashi, yoki unda narsa va hodisalarning turli nom bilan atalishi ushbu shevalarning tadrijiy taraqqiyot tarixi o'ziga xos sharoitda rivojlanishi, hudud shevalarining o'zaro ta'siri va boshqa tillarning hudud shevalariga ta'siri bilan bog'liqdir. Ma'lumki, umumxalq tilini tadqiq qilish shu tilda so'zlashuvchi etnos tarixini o'rganishga ko'p jihatdan bog'liq. Chunki tildagi o'zgarish va rivojlanishlar xalqning turmush tarzi, urf-odatlarini, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga aloqador bo'ladi. Shuning uchun ham atalmish hududlardagi axoli nutqida ularning turmush tarziga oid shevalar tarqalgan.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сарыбаев Ш., Қалиев Ғ. Қазақ диалектологиясы. 2004. - В. 13.
2. Искакова Ғалия. Жергілікті аймақтарда диалект сөздердің қолданылу мәні. 2017.
3. Аширбоев С. Ўзбек диалектологияси. - Тошкент: НДПУ. Ўқув қўлланма .1-б.
4. Каримов И. А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2009. 68-б.
5. Қозоқ тили. Энциклопедия. Олмаота: Қозоғистон Республикаси Таълим, маданият ва соғлиқни сақлаш вазирлиги, Қозоғистон тараққиёт институти, 1998 йил, 509- б.
6. Абдурасулов Е. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. - Тошкент. Фан, 2009.
7. Рафиев А. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. - Тошкент. Ўзбекистон. - Б. 52.
8. Тўйчибаев Б., Ҳасанов Б. Ўзбек диалектологияси. - Тошкент, А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. - 2004. - Б. 5, 6, 38, 66.